

МИСТЕЦТВО САДОВО-ПАРКОВИХ КОМПОЗИЦІЙ

Дударець В. М., канд. арх., проф.

Анотація. Садово-паркові об'єкти України є невід'ємними компонентами загального архітектурного простору.

Питання відновлення та формування ландшафтного середовища лишається одним із принципових і потребує від фахівця тактовного і виваженого вирішення.

Мистецтво формування ландшафтів на Україні пройшло значний історичний шлях свого зародження, випробувань і становлення.

Садове мистецтво формувалось на протязі декількох тисячоліть. Його розвиток проходив одночасно з іншими видами мистецтва – живописом, скульптурою, музикою, літературою. Приспосовуючись до природи, воно підпорядковувалось до складних соціальних вимог суспільства. В садово-парковому мистецтві старовини знаходили своє втілення досягнення дендрології (декоративного садівництва), архітектурної та інженерної майстерності (будівництва та іригації). Ці знахідки закріплювались у вигляді різноманітних прийомів, які систематизувались і складалась в естетичні та технологічні принципи формування невеликих ландшафтів, які нарекли “садами”.

Ключові слова: сад, парк, мистецтво, архітектура, композиція, система, принципи, пейзаж, рельєф.

Анотація. Дударець В. М. Искусство садово-парковых композиций. Садово-парковые объекты Украины являются неотъемлемыми компонентами общего архитектурного пространства.

Вопрос возобновления и формирования ландшафтной среды остается одним из принципиальных и требует от специалиста тактичного и взвешенного решения.

Искусство формирования ландшафтов на Украине прошло значительный исторический путь своего зарождения, испытаний и становления.

Садовое искусство формировалось в течение нескольких тысячелетий. Его развитие проходило одновременно с другими видами искусства – живописью, скульптурой, музыкой, литературой. Приспосабливаясь к природе, оно подчинялось сложным социальным требованиям общества. В садово-парковом искусстве древности находили свое воплощение достижения дендрологии (декоративного садоводства), архитектурного

и инженерного мастерства (строительства и ирригации). Эти находки закреплялись в виде разнообразных приемов, которые систематизировались и складывались в эстетические и технологические принципы формирования небольших ландшафтов, которые назвали “садами”.

Ключевые слова: сад, парк, искусство, архитектура, композиция, система, принципы, пейзаж, рельеф.

Annotation. Dudarets V. M. Art of garden-park compositions. The garden-park objects of Ukraine are the inalienable components of common architectural space.

The question of renewal and forming of landscape environment remains one of of principle and requires from the specialist of decision tactful and weighed.

The art of forming of landscapes on Ukraine passed the considerable history path of the origin, tests and becoming.

The garden art was formed during a few millenniums. Its development passed simultaneously with other types of art – by painting, sculpture, music, literature. Adapting to nature, it submitted to the difficult social requirements of company. In the garden-park art the antiquities found the embodiment the achievement of dendrology (decorative gardening), trade architectural and engineering (building and irrigations). These finds were fastened as various receptions, which were systematized and folded in principles of forming of small landscapes which named “gardens” aesthetic and technological.

Keywords: garden, park, art, architecture, composition, system, principles, landscape, relief.

Вступ. Історичний досвід розвитку садового мистецтва розглядається у працях І. О. Богової, А. П. Вергунова, В. А. Горохова, А. Д. Жирнова, М. С. Залеської, І. Д. Родичкіна, І. А. Косаревського та ін.

Промислове садівництво немає нічого спільного з мистецтвом, а якщо саду, сформованому з метою ефективного вирощування фруктів і надавали декоративно-естетичного виразу, йому рідко вдавалося вийти на рівень художнього твору. Але існують інші сади, які не мають нічого спільного з шаблоном і життєвою прозою. Такі сади є творами загальної матерії всіх мистецтв – архітектури [1].

Міський сад – це структурний елемент системи озеленення території міста, який виконує рекреаційні і архітектурно-художні функції. Територія міських садів використовується для короткочасового відпочинку, організації виставок, розміщення художньо-декоративних споруд та елементів, декоративного призначення. Після виникнення та розвитку міських садів їх розміри, функціональне призначення та композиційна організація весь час змінювались.

Поставлення завдання. Інтенсивна забудова та активне зростання міст України сприяє посиленню уваги до формування міських садів. Ця увага зумовлена необхідністю планувати та облаштовувати рекреаційні зони для відновлення кисневого запасу міста, поєднуючи їх з ділянками для розваг і відпочинку населення. Враховуючи значний дефіцит рекреаційної площі у містах, зауважимо, що функції відновлення кисневого запасу здатні виконувати сади розміром до 10 га.

Але необхідність поєднання функцій спонукає приділяти значну увагу принципам композиційно-планувального та архітектурно-художнього

формування міського саду. В цьому плані виникає багато питань щодо організації нових типів сучасного міського саду в складних умовах суспільно-економічних відносин.

Актуалізація питань, пов'язаних з формуванням міських садів та парків, тісно пов'язана із розвитком туристичного бізнесу та необхідністю забезпечувати індивідуальні риси зовнішнього архітектурно-художнього вигляду кожного населеного пункту.

Відтак пропонуване дослідження буде присвячено виявленню найбільш сучасних прийомів формування міських садів, їх систематизації та узагальненню, з метою подальшого врахування в проектній діяльності.

Результати дослідження. Сучасна епоха вирізняється інтеграційними процесами із взаємопроникненням та взаємодоповненням знань з різних галузей. В царині мистецтва означені процеси втілюються у творах, побудованих із застосуванням принципів, що були сформовані окремо у Західній та Східній культурах. Спробуємо оглянути застосування означених підходів відповідно до садово-паркового мистецтва.

На Україні паркобудування досягло високого розвитку ще на початку XVIII ст. В той час парки створювались за зразками регулярних парків Європи з дотриманням симетричності у всіх елементах пейзажу.

Історія садово-паркового мистецтва дає багато прикладів вирішення композиції малого саду як складової частини палацу, приватної споруди, садиби, позаміського будинку та ін. До прикладів можемо віднести композиційно-планувальне вирішення дворів середньовічних палаців Альгаміри в Гренаді, Сади Генераліфа (літня резиденція маврських королів, Іспанія) та ін. Їх особливістю є функціональне та композиційне використання рельєфу в формі терас, каскадів та басейнів води, зелених насаджень, скульптури та інших прикрас. Інший характер мають композиції садів італійських віл епохи Відродження (XVI ст.), які просторово також замкнуті, а їх планувальна схема переважно підкорена єдиній осі, орієнтованій на головну споруду-план [2].

Композиція таких садів ізольована від оточуючого ландшафту, побудована на використанні класичних засобів садово-паркового мистецтва – терасного рельєфу, водних каскадів, та фонтанів, густих насаджень, скульптур та ін.

Яскравим прикладом малого саду згаданого періоду є Віла Лаште біля Риму, композиційне рішення якої належить Віньолі. Сад площею 1,4 га розташований на п'ятьох регулярних терасах з розвинутою системою водяних пристроїв та каскадів, чудовими портретами зі стриженими “живими” огорожами. Композиція саду побудована на гармонійному єднанні окремих елементів-терас, сходів, зелених насаджень, скульптури, водних пристроїв та палацового комплексу.

В кінці XVIII ст. регулярний парк відступає на другий план і надзвичайно швидко розвивається парк пейзажного типу, або, як його тоді називали, “натурального стилю”. Яскравими зразками парків пейзажного типу є Уманський парк Софіївка та Білоцерківський парк Олександрія. Тут

архітектурні споруди, що є невід'ємним елементом композиційного рішення загального паркового пейзажу, носять в основному романтичний характер.

В XIX ст. велика частина українських парків будується як дендропарки, на перше місце висувається майстерність вирощування різноманітних рослин. В цих парках шляхом об'єднання деревної і чагарникової рослинності художньо побудовані групи й масиви, втілюється їх гармонізація з рельєфом, плануванням дорожньої сітки і дзеркальними водними просторами, завдяки чому досягалась велика художня виразність всього паркового комплексу в цілому.

В кінці XIX ст. будували переважно невеликі парки, при цьому мало уваги приділяли питанням композиції паркового пейзажу.

На Україні одним з поширених елементів паркового мистецтва є водна поверхня. Штучно створені водоймища, найрізноманітніші за розмірами і формою берегової лінії, активно залучались до композиції паркового пейзажу.

Значна частина українських парків створювалась на основі природного лісового масиву поблизу міст чи сіл. При створенні парків використано асортимент декоративних рослин.

Особливо багато парків у лісостеповій частині України. Найвидатнішими є: Софіївка (Умань), Олександрія (Біла Церква), Сокиринський, Алупкінський, Антопольський, Немирівський, Тростянецький, Верхівський, Скала-Подільський, Весело-Боківський та інші парки [7].

Але нове століття вимагає шукати нових шляхів у вирішенні як загальної композиції садово-паркових комплексів, так і їх окремих ділянок. З метою пошуків альтернативних засобів виразності, фахівці з проектування парків все частіше звертаються до традицій культури Сходу.

Принцип ізольованості малого саду і внутрішньої (замкнутої) побудови композиції притаманний також японському садово-парковому мистецтву. Але тут він втілюється за допомогою інших засобів, відмінних від тих, що застосовувались у Європі. Ізольованість історичних японських садів ґрунтується на національних традиціях формування садиб, територія яких часто відокремлювалась від оточуючих ландшафтів огорожами із каменю, дерева та інших матеріалів. Садово-паркова практика ландшафтної архітектури Японії спирається на простий (скорочений) стиль-Шин, складних (напівповний) – Со, найбільш складний (повний) стиль Джю, які використовуються здебільше в композиційних рішеннях садів двох типів - плоских і рельєфних [3].

В композиції плоских садів використовуються пісок чи гравій, які імітують воду, мох, та обмежена кількість різних за формою та фактурою каменів.

Одним із найвидатніших представників плоского типу садів є “Рюнджі”, композиція його побудована на використанні вирівняного граблями гравію, який відображає море, та “вільно” розташованих 15 каменів з мохом. Обмежений прямокутником простір саду розрахований на його спостереження з веранди. Геометричність площини саду контрастує з вільним розміщенням

каменів та малюнком ліній на поверхні гравію. Рівновага композиції досягається збалансованим співвідношенням об'ємів, площин та елементів. Рівновага і гармонія композиції створюють умови для роздумів і саморегуляції почуттів.

Найбільше розповсюдження у культурі Сходу набули рельєфні сади, в композиціях яких враховані умови клімату, рельєфу, рослинного світу Японії та національні культурні традиції населення. Складність побудови композиції, філософський підхід до розташування та сприйняття елементів рельєфного саду демонструє сад Кацура в Кіото. Пейзажі, які створені в саду, базуються на образах живої природи, умовному характері сприйняття змісту паркових елементів, розкривають різні картини, надихають на роздуми та філософське сприйняття оточуючого світу.

Творче використання принципів композиції японських садів втілене при розбудові “Саду миру” в комплексі споруд ЮНЕСКО в Парижі. Прямолінійні дороги квітів і водний каскад, які прокладені паралельно до стіни споруди, контрастують з мальовничими обрисами ділянки мікросадів та водоймів, акцентують увагу на головному камені, що символізує Всесвіт. Обмежене використання дендрологічних засобів, малих форм архітектури з національними колоритом, гармонійне поєднання елементів не позбавило сад головних композиційних рис японського малого саду [4].

Менш вдалим виявився досвід створення саду міста Кіото в межах озелененої смуги вздовж Броварського шосе в Києві. Відкритий простір існуючої території, характер озеленення, оточуюча забудова не створюють умови, характерні для японських садів. Тому спроба механічного перенесення принципів композиції японських садів у нехарактерне для них природне і містобудівне середовище не може дати позитивних результатів.

Подібні зауваження можна віднести також до проекту малого саду, розташованого перед головним корпусом Політехнічного університету в Києві. Масштабна забудова університету, великий масив парку, інтенсивні пішохідні потоки обумовлюють створення відкритих ландшафтних композицій. Містобудівне і природне середовище робить недоречним створення камерних, малих за площею ділянок саду, оскільки вони не можуть забезпечити комплексне функціональне призначення.

Сучасні сади переважної більшості міст України, в залежності від розташування в плані міста та функціонального призначення, розподіляються на групи:

- сади при громадських культурно-просвітницьких центрах, спорудах та монументах (їх площа може складати від 1,5-2,0 до 10-12 га);
- сади як частина міського планувального середовища, площею 1,0-5,0 га;
- експозиційно-пізнавальні, виставочні (сади в садах) площею від 0,01 до 5,0 га; декоративних мікроландшафтів, площею 0.01-0,5 га;
- сади на штучних основах, покрівлях, естакадах (візуальні сади) та ін., площа яких залежить від загальної відведеної площі. Деякі з таких садів

створюються для підвищення споруд, піднесення їх візуальних якостей, покращання екологічного фону міста;

- зимові сади в інтер'єрах громадських та інших споруд [5].

Часто міський сад входить до складу міської площі, на якій розташовані значні громадські споруди та монументи. Цікавими прикладами такої композиції можуть служити сад історичної зони центра Свердловська та сад ім. Т. Г. Шевченка в Києві (5,3 га). При загальній рекреаційній функції, останній забезпечує транзитний рух пішоходів і одночасно є значним оформленням монумента, що знаходить своє відображення в його планувальній структурі. В цьому випадку сад вирішується як розвиток монумента. Вся композиція завершується розміщенням кущових груп по периметру усїєї планувальної схеми. Функціональне призначення такого міського саду – композиційне: організувати площу, до якої належить монумент та громадські споруди, а в випадку, коли в саду розташований скульптурний пам'ятник, – йому відводиться домінуюче місце.

Цікавим прикладом аналогічного використання монумента, як домінанти композиції, служить міський сад ім. А. С. Пушкіна в Кишиневі, площею понад 7 га. Основою його композиції є центральний водойом та пам'ятник поету.

Інколи сади міста утворюють цілу систему мікроландшафтів, чи рекреаційних садів, що входять до складу великих паркових територій ботанічних та зоологічних садів.

Так, парк Дружби в Улан-Баторі побудований як система спеціалізованих садів, які об'єднані через планування основних шляхів та загальну композиційну ідею.

Подекуди формування груп ізольованих садів зумовлюється необхідністю утворення виставочної експозиції. За таким принципом влаштований сад бузку в Центральному ботанічному саду АН України (м. Київ). Він побудований на головній перспективі дендрарію, що відкриває чудову панораму на лівий берег Дніпра та краєвиди населення. Сформований вітчизняний водяний сад поклав початок організації центру відпочинку населення, став об'єднуючим елементом між існуючою та новою забудовою міста.

Підводячи підсумок формуванню сучасних композицій міських садів на окремих прикладах міст України, слід відзначити особливу привабливість і декоративність тих об'єктів, що сформовані із використанням етнічних традицій, витоки яких простежуємо з періоду формування монастирських садів Київської Русі.

Для етнічних принципів формування садів притаманним є застосування великих комплексів зелених насаджень – паркових масивів. Але в архітектурному рішенні території парку важливо вдало пов'язувати рельєф місцевості, водні поверхні, планування алей, шляхів і галявин, архітектуру споруд різного призначення, архітектуру малих форм, деревну, чагарникову і трав'яну рослинність, враховувати її зміни залежно від пори року. Всі ці компоненти повинні становити єдине гармонійне ціле [6].

Архітектурно-планувальне рішення паркового комплексу в значній мірі обумовлюється природними умовами місцевості. Рослинність, рельєф, водна поверхня у вигляді рік чи озер, скелі і окремі камені є важливими елементами, від яких залежить вибір того чи іншого прийому компоновання не тільки окремих ділянок, а й всього паркового комплексу. В процесі проектування парків необхідно прагнути до вдалого поєднання кольору і форми крон дерев в процесі формування пейзажу. Із зміною зовнішніх форм крон і кольоровою гамою інший вигляд має й пейзаж.

Висновки. Сучасні парки, що створюються в умовах активної міської забудови, недоречно планувати за закритим типом. Серед композиційних елементів парку або саду, що мають бути акцентовані проектувальником, виділимо наступні.

Алея, що веде до входу в парк і є зв'язуючим елементом між населеним пунктом і парком, а разом з тим і невід'ємним елементом загального паркового комплексу. Залежно від характеру прилеглої території, а також розміщення головного архітектурного об'єкту вона може бути прямолінійною з осьюовою глибокою перспективою по центру, або криволінійною, вид з якої на архітектуру входу закритий. Прямолінійну алею створюють на рівній поверхні або в тому випадку, коли напрям її обумовлений забудовою.

Зігнута в плані, форма алеї в значній мірі визначається рельєфом, береговою лінією водної поверхні, існуючим масивом зелені, забудовою або загальним композиційно-художнім задумом.

При розміщенні алеї на схилі, дерева та чагарники висаджують так, щоб вони густо закривали прилеглі частини схилу. Для цього між деревами насаджують підлісок, а біля обочини – густі смуги чагарнику.

Зауважимо, що вхід до парку не може бути створений лише за допомогою архітектурних об'єктів, не зв'язаних з зеленим насадженням.

Оскільки парки закритого типу не мають гармонійного сполучення із міським середовищем, зелені насадження, слід виносити за межі парку та ув'язувати з архітектурою міської забудови чи з оточуючими природними пейзажами.

В разі розміщення парку за межами населеного пункту необхідно створити композиційний вузол зв'язу населеного пункту з парком.

Головні ідеї. Крім алеї, яка веде до парку, майже завжди є головна алея, що зв'язує вхід з центральною частиною, її роль визначається не лише утилітарними функціями, тобто необхідністю пропустити основну масу відвідувачів чи створити затінений густими кронами дерев майданчик для прогулянок, а й чисто естетичними, що визначають характер планувальної і об'ємної композиції пейзажів.

Характер вирішення головної алеї залежить від рельєфу, що визначає її напрям, і від розміщення поблизу водної поверхні, луків чи лісового масиву.

В практиці паркобудування (в тому числі Українського) є багато прикладів рішення головних алей, де з надзвичайною простотою досягнуто максимальної виразності пейзажу.

Перетин алей. Планування ділянок парку, де алей перетинаються або примикають одна до одної доречно вирішувати за допомогою композиційних вузлів з групових насаджень або окремих, найбільш декоративних дерев і кущів, які розміщують здебільшого по осі примикаючи алей або біля узбіччя для створення куліс.

З місць перетину алей відкривати глибокі перспективи немає потреби, тому на цих ділянках насаджують густі дерева, які цілком закривають навколишню місцевість.

При симетричному примиканні алей: дерева розміщують симетрично, при косому – асиметрично, але контрастність щодо кольору і об'ємів зберігають майже в усіх випадках.

Примикання алей під прямим кутом вимагає іншого розміщення зелені.

Рішення центру. Для організації центра парку доречно обирати підвищену ділянку, на якій розміщують архітектурну споруду, тісно пов'язану з головною алеєю, найбільш декоративною поляною та водною поверхнею. Від вибору місця і характеру рішення центра в значній мірі залежить композиція всього паркового комплексу.

В практиці садово-паркового будівництва на Україні центральна частина паркового комплексу здебільшого визначається місцем будівництва палацу. Якщо палац і прилегли до нього службові та господарські будівлі утворюють з ним разом комплекс споруд, розташовані на центральній площі парку і розділяють її на дві ділянки, то останні вирішують цілком різними прийомами створення паркового пейзажу. Якщо ж ділянка перед палацом примикає до головної алей, яка сполучає вхід до парку з центральною частиною, то її вирішують типовими регулярними прийомами групування рослинності.

Ділянку з архітектурною спорудою вирішують в пейзажному стилі. Зелень створює багатопланові перспективи, які наближаються до природних пейзажів. Цій частині надається трохи інтимний, сприятливий для відпочинку характер. Значення палацу серед пейзажу не підкреслюється, зелень безпосередньо пов'язується з архітектурою, утворюючи єдине ціле.

Таке рішення центральної частини парку створює характерні логічно виправдані пейзажі, різні прийоми компоновання які підсилюють художні риси паркового комплексу.

Зауважимо, що серед засобів індивідуалізації парків і садів недостатньо активно застосовується різнотрав'я. Натомість серед трав, поширених у природних зонах України, є чимало видів невибагливих до догляду, що гарно розвиваються на сполучених ділянках.

При організації центра на підвищеній території парку в пейзажі довкілля бажано чергувати природні схили та штучно сформовані тераси, активно включати водні поверхні і струмки, навіть штучні водоспади, а також формувати гармонійні насадження за межами парку.

На пониженій ділянці центр доречно розміщувати біля водоймища, а прилегли до нього схили використовувати для організації пейзажу.

Поляни. Вирішення серії пейзажів, взаємно пов'язаних між собою, і забезпечення послідовності їх розкриття можливо тільки при включенні до композиції послідовно розташованих полян.

Враховуючи ці фактори, при плануванні парку виділяють основні поляни та другорядні. Основні поляни – це такі поляни, що утворюють композиційні вузли, розташовані на різній, щодо розміщення рельєфу, місцевості. А другорядні – примикають до них і є зв'язуючими елементами, що об'єднують пейзажі в єдиний комплекс, в якому домінує значення належить основним полянам.

Послідовне розташування полян вздовж алеїної сітки з відповідним групуванням деревної і чагарникової рослинності на них найбільш чітко виділяє основну поляну, яка відзначається високою концентрацією декоративних порід дерев і кущів. На другорядних висаджують переважно однотипну рослинність з невеликою кількістю дерев і кущів, які формою і кольором контрастують з основним деревним масивом.

До композиції паркового комплексу часто включають поляну, розділену алеєю на дві ділянки. На малих полянах ця алея може бути відкритою, а на великих з обох боків її обсаджують деревами або кущами.

Також у парковому комплексі можна зустріти приклади розміщення поляни між алеями. Таке планування пейзажу дозволяє оглядати поляни з протилежних боків. Метою такого планування є забезпечення різних вражень від споглядання одного і того ж об'єкта. Це досягається спеціальним підбором груп рослинності на цій ділянці.

Водні поверхні є одним із найважливіших компонентів паркового комплексу. Різні за формою, вони пов'язані з іншими елементами парку і в значній мірі визначають його художні особливості.

На водну поверхню у вигляді річки, штучного озера, ставка чи басейну завжди орієнтуються кращі пейзажі парку, що значно збагачує їх композицію, посилює художній вплив. Крім того, водні поверхні мають велике практичне значення: вони впливають на мікроклімат у парку і є важливим фактором, який сприяє розвитку рослинності.

Природний рельєф місцевості в Україні дозволяє використовувати воду по-різному. Малі й великі водні поверхні поєднані з гучними бурхливими потоками; спокійна гладь води, яка відбиває, як у дзеркалі, мальовничу гаму барв різних крон дерев і кущів та блакитне небо, поєднується з високими струменями фонтанів, стрімкими водоспадами й каскадами. Застосовуючи воду як елемент паркової композиції, слід враховувати її декоративні риси, які виявляються по-різному в кожній конкретній гідроспоруді.

Література:

1. Александров Л. П., Некрасов В. Л. Нескучный сад и его растительность, – М.: 1923, Т 24. – 240 с.
2. Бобров Е. Г. Ботанический сад (1801-1916). От аптекарского огорода до ботанического института. – М.; Л.: Изд-во АН СССР. 1957. – 190 с.
3. Бондарь Ю. О. Ландшафтная реконструкция городских садов и парков. – К. : 1982. – 59 с.
4. Вергунов А. П. Архитектурная композиция садов и парков. – М. :Стройиздат, 1980. – 252 с.

5. Жирнов А. Д. Мистецтво паркобудування. – Львів, 1977. – 208 с.
6. Лихачев Д. С. Заметки о реставрации садов й парков. Восстановление памятников культурні. – М.: Искусство, 1981. – с. 95-120.
7. Родичкін І. Д. Ландшафтна архітектура. – К.: Будівельник, 1990. – 183 с.
8. Рубцов Л. И. Проектирование садов й парков. – М.: Стройиздат, 1979. – 183 с.
9. Хромов Ю. Б. Планирование й оснащение садов й парков. – М.: Стройиздат, 1974. – 160 с.
10. Залеская П. С., Микулина Е. М. Ландшафтная архитектура. – М.: Стройиздат, 1979. – 235 с.
11. Приходько П. І. Ландшафтна юмпозиція малого саду. К.: Будівельник, 1976. – 83 с.

Надійшла до редакції 2.03.2009